

Monument vabadusvõitlusele kirjasõnas

Jaak Pihlak, Mati Strauss, Ain Krillo. Eesti
Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi.
Vabadussõja Ajaloo Selts, 2016. 912 lk.

Imestel, kel on olnud lähemaid kokkupuuteid sõjaväeliste organisatsioonide ja nende teenistuskultuuriga, on ehk olnud võimalik kogeda, millise võimsa tähendusvälja võib omandada üks pealtnäha väike metallitükk. Eriti muidugi siis, kui märk on pälvitud isiklike teenete või vaprase eest sõjalukorras. Riiklike teenetemärkide jagamine laiemas mõttes on aga ühiskonna jaoks jätkuvalt meelierutav teema. Seda temaatikat ajaloolises perspektiivis võimaldab nüüd kogeda ka sel aastal üllitatud massiivne teos Eesti esimesest ja pikka aega ainsast riiklikust teenetemärgist – Vabadusristist (Vabaduse Rist).

Aumärke – riiklike teenetemärke, sõjalisi autasusid ja ametkondlike teenetemärke – võib käsitleda mitmest vaatepunktist. Seda nii kitsalt faleristlikust perspektiivist, kollektioneerimise seisukohast vaadates¹ kui ka neid pälvinute sotsiaal- või sõjaajaloolisest aspektist. Samuti on võimalik riiklike teenetemärke käsitleda kui diplomaatia ja rahvusvaheliste suhete väikeseid, kuid üsna ilmekaid instrumente.² Kuigi ligi 20 aastat tagasi Eesti teenetemärkidest kirjutanud Hannes Walteri hinnangul oli Eestis vastav kirjandus sisuliselt olematu,³ on siiski aastate vältel nii mõndagi sellesse lektüüri lisandunud.⁴

Seisusliku ühiskonnakorralduse likvideerimisest, revolutsioonimeeleoludest ja demokraatiapüüdlustest mõjutatud ja ajendatud Eesti riikluse rajajaile võis 1918.–1919. aasta sündmuste keerises aumärkide jagamine esialgu tunduda möödunud aegade igandina. Paraku tuli seda vaadet inimeste motiveerimise vahendite otsinguil peagi revideerima asuda. 1930. aastate lõpul muudeti senised eraorganisatsioonide autasud (Eesti Punane Rist, Kaitseliit) juba

uuteks riiklikeks teenetemärkideks (Punase Risti teenetemärk, Kotkarist). Vabadusrist asutati 24. veebruaril 1919 iseseisvusvõitluses osutatud teenete tunnustamiseks. 1919. aasta aprillis kinnitas valitsus autasu kuju ja selle jagunemise liikidesse ja järkudesse. 1920. aasta jaanuaris kinnitati autasu põhikiri ja kuu aega hiljem täiendati seda ka isikliku vaprase eest määratava autasu liigiga (II liik). Põhikirja järgi on orden kolmeliigiline: (I) sõjaliste teenete, (II) isikliku vaprase ja (III) tsiviilteenete eest määratav. Iga autasu liik jaguneb omakorda kolmeks järguks (kokku 9 märki). Ainsana pole annetatud isikliku vaprase kõrgeimat ehk II liigi 1. järgu ordenit. 2009. aastast alates on selle risti kujutis nähtav Tallinnas Vabaduse väljakul Vabadussõja Võidusambal.

Ordeni alaliigid erinesid kujult ja suuruselt ning neid kanti kaelas, kuue nööpaugus või rinnas. Nagu mainitud, anti Vabadusriste Eesti kodanikele Vabadussõjas osutatud teenete eest. Erandiks olid 1918. aasta kevadel Soome siirdunud Jüri Vilms ja tema kaaslased, kellele määrati autasu pärast surma. Eestlastest võitlejatele annetati Vabadusrist postuumselt 170 juhul, kellest 65 olid ohvitserid või vastaval positsioonil teeninud. Välismaalastest võitlejast pälvisid ordeni postuumselt 65 soomlast ja 7 taanlast. Eesti kodanikest pälvisid Vabadusristi 765 ohvitseri, 1229 rahvaväelast ja 82 tsiviilikut. Isikliku vaprase eest pälvisid Vabadusristi näiteks ka kaks eestlannat ja üks soome naissõdur. Sõjaliste teenete eest autasustati 10 taanlannast halastajaõde ja 38 soomlannat. Lisaks autasustati Vabadusristiga ka 1924. aasta 1. detsembrini enamliku riigipõrdekate vaigistajaid. Välismaalaste vääristamisel jagati Vabadusriste ka diplomaatiliste autasudena Eesti rahvusvahelisele tunnustamisele kaasa aitamise eest pärast sõda. Esimesed Vabadusristid annetati juba Vabadussõja ajal. Nii otsustas valitsus autasustada ristidega augusti algul 1919 seitset Ameerika Ühendriikide abidministratsiooni (ARA) kohalik missioonis teeninud ohvitseri. Mõni päev hiljem otsustas valitsus annetada sümboolselt I järgu ordeni Esimese maailmasõja Prantsuse kangelaslinnale Verdunile. Ülejäänud ordenid annetati siiski aastatel 1920–1925. Eesti valitsus annetas kokku 3225 Vabaduse Risti 3126 kava-

¹ Vt. nt. A. Kivinuk. Eesti sõjalised autasud ja rinnamärgid. Tallinn, 2005.

² Vt. nt. J. Pihlak. Karutapjad ja Vabaduse Risti Vennad. Viljandi, 2010.

³ H. Walter. Eesti teenetemärgid. Tallinn, 1998, lk. 5.

⁴ Vt. nt. P. Luhthein, I. M. Rebane, H. Walter. Eesti riiklikud teenetemärgid. Riigikantselei, 1998; Eesti tänah 1919–2000. Koost A. Benno, F. Puss, I. M. Rebane, K. Uustalu. Riigikantselei, 2000.

lerile, sealhulgas Verduni kangelaslinnale ning Briti, Itaalia ja Prantsuse tundmatule sõdurile. Lisaks Eesti kodanikele pälvisid Vabaduse Risti veel 16 tollases maailmas eksisteerinud välisriigi esindajat.

Vabadusristi ja selle kavaleride andmestiku koostamisel ja selgitamisel on nüüd juba üle veerand sajandi sihikindlalt töötanud kolmik – Jaak Pihlak, Mati Strauss ja Ain Krillo. Nagu mitmete teiste kodanike vabast initsiatiivist võrsunud projektide puhul, on siingi olnud ajendiks eelkõige isiklik huvi ja pühendumus. Vähemalt osa autorite huvi teema vastu on alguse saanud juba koolipõlves, 1980. aastatel, kui Nõukogude võim teemaga tegelemist just ülearu ei soosinud. Paremalt juhul võis siis sattuda sovetide julgeolekuorganite huviorbiiti ning arhiivid olid üldsusele suletud.

Võib isegi aru saada, et mõnda autoritest on teema kõnetanud sedavõrd, et see on viinud hilisemate ajalooõpinguteni ning tulemuseks on elutöö vastaval uurimisel. Meeskonna lähetekohaks on olnud 1935. aastal ilmunud ordeni kavaleride elulugusid koondanud koguteos.⁵ Eesmärgiks on olnud koostada võimalikult täiuslik biograafiline teatmeteos. Kui 2005. aasta lõpul oli teadmata 361 Eesti kodanikust ristimehe saatus, siis kümme aastat hiljem oli see uuringute tulemusel kahanenud 92-ni. Sel aastal ilmunud teos sisaldab 3126 isiku eluloolisi andmeid (neist 2168 fotoga). Võrdluseks võib tuua, et 1935. aasta väljaandes oli koos fotoga esitatud vaid 1343 elulugu. Lisaks autoritele on andmeid kogutud suure hulga abiliste ja korrespondentide kaudu nii Eesti eri piirkondadest kui ka välisriikidest.

Uurimismeeskonna töös on olnud mitmeid vahefiniiseid. Ilmunud on kaks registrit.⁶ Lisaks on Jaak Pihlaku magistritöö põhjal ilmunud raamat, mis käsitleb Eesti-Läti suhteid Vabadusristi ja Karutapja Ordeni kavaleride näidetel.⁷ Töö sai alguse Eesti taasiseseisvumise ajajärgul. Esialgu toimus kogumis- ja uurimistegevus Eesti Sõjahaudade Hoolde Liidu egiidi all. Hiljem on autorite ühistegevuse juriidiliseks vormiks olnud MTÜ Vabadussõja Ajaloo Selts, millele on jagunud ka riiklikku toetust. Tänapäeval digitaalajastul võib muidugi tekkida küsimus, kas nii raskekaalulise raamatuga poleks ehk lihtsam ja odavam

tutvuda arvuti vahendusel (digitaalne andmekandja, andmebaas, veebileht), mis annaks ka võimaluse teostada kiireid temaatilisi otsinguid. Raamatu formaat ja massiivsus muudavad selle kasutamise üsna ebamugavaks. Samas on teose autorite püüe oma aastatepikkune töö raamatuks vormida ka täiesti mõistatav.

Tulevikus tasuks mõelda elulugude ja nendega seotud fotopanga kättesaadavaks muutmisele ka Internetis. See võimaldaks saada täiendavat tagasisidet ja täita veel puuduvaid lünki kavaleride elulugudes.

Kuigi kõigis autoritekollektiivi üllitatud Vabadusristi teemalistes raamatutes esineb paratamatult info korduvust, on siin käsitlev viimane väljaanne kõige täielikum ja pikaajalise tegevuse resultaat. Täpsustamist on leidnud mitmed olulised üksikasjad. Esiteks muidugi kavaleride eluloolised detailid ja varasemad lüngad, mis on õnnestunud täita. Täpsustatud on näiteks ka Vabadusristi kavandi autori küsimus. Kui varasemates töedes on risti kavandi autorlust omistatud kunstnik Nikolai Triigile, siis arhiivitöö tulemusel on selgunud, et kavandi autoriks oli ikkagi sõjaministeeriumi käsundusametnik Peet Aren (lk. 26–27). Autasu üldkujus ehk sulustritis on nähtud keskaegse Saksa ordu kõrgmeistri tunnuse eeskuju või mõjutusi (lk. 21). Kui see on nii, siis võiks see töö osutada sümboolsetele või kaudsetele järjepidevusseostele Vabadussõja ja keskaegsete Liivimaa maaisandate peetud idasuunaliste võitluste vahel. Samakujulise risti sümboolikat võib osalt täheldada ka juba pärast Vabadussõda kujundatud mõnede kaitsevägeväeosade kuulvusmärkides (vt. nt. Ratsarügemendi rinnamärk).

Oma iseloomult on raamatu puhul tegemist teatmeteosega. Teose põhiosa moodustavad teenetemärgi pälvinute elulood koos fotodega. Elulugude sissejuhatusena on esitatud Jaak Pihlaku koostatud sissejuhataja ülevaade (kokku ligi 90 leheküljel, s. o. ligi 1/10 kogumahust) aumärgiga seotud erinevatest aspektidest. Esimese osana antakse siin neljateistkümmel leheküljel ja illustreerituna ülevaade Eesti Vabadussõjast. Kuna enamik riste annetati sõjaaja teenete eest, siis võib seda ülevaadet pidada ka käesoleva teose raamides põhjendatuks.

Teise osana eristuvad küsimused, mis seon-

⁵ Eesti Vabadusristi kavalerid. Tallinn, 1935. Teose kordustrukk ilmus Stockholmis kirjastuses Välis-Eesti ja EMP 1984. aastal.

⁶ A. Krillo, J. Pihlak, M. Strauss. Eesti Vabadusristi kavalerid. Eesti Sõjahaudade Hoolde Liit, 1997; M. Strauss, J. Pihlak, A. Krillo. Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Register. Viljandi, 2004.

⁷ J. Pihlak. Karutapjad ja Vabaduse Risti vennad. Viljandi, 2010.

duvad vahetult autasu ideelise saamislooga, kujunduse, valmistamise, diplomite ja väljaandmise põhimõtete ning annetamise käiguga. Oluline ja sisu hästi täiendav osa on peatükk, mis käsitleb teisi sõjaliste teenete eest jagatud autasu vorme (tasuta maa, rahaline tasu, tasuta haridus ja Vabadussõja osalusmedal). Sellele lisandub ka ülevaade Vabadusristi pälvinute osast tollases Eesti ühiskondlikus elus, nt. kavaleridele kehtinud eesõigustest ja mitmesugustest soodustustest. Asjakohase teemana käsitletakse Vabadusristi Vendade ühinguid ja kavaleride üleriiklikke kooskäimisi. Lõpetuseks antakse lühike ülevaade Vabadusristi sümbolite kasutusest avalikus ruumis ja teemaga seonduvast historiograafiast ning tuuakse ära huvitavaid üksikasju ja kurioosumeid seoses autasuga (nt. annetamisel tekkinud eksitused, libakavalerid jne.). Järgnevatele elulugudele on lisatud veel Vabadusristi põhikiri, aumärgi saanud kavaleride diplomite loend, sõdades hukkunute ja represseeritute nimekiri ning inglise- ja venekeelne lühikokkuvõte.

Teose ülesehitust sellisel kujul võib lugeda üldjoontes põhjendatuks. Okupatsioonide ja sõdade ajajärk harvendas ristimeeste ja -naiste ridu halastamatult. Viimane aumärgi kavaler lahkus elavate hulgast 2000. aastal. Nõukogude võimu vastu peetud võitluses saadud autasusid osutus hilisematel aegadel tervislikuks varjata. Taasiseseisvumise käigus toodi peidetud autasud põranda alt välja ja need said populaarseks kollektioneerimise ja ühtlasi ka äri objektiks. Kuigi raamatu põhifookus on arusaadavalt ordeni pälvinud isikutel, oleks siiski huvitav lisaks muule taustainfole teada ka näiteks, kui palju ja kellele omistatud riste ning diplomeid sisaldub Eesti ja välisriikide avalike muuseumide kogudes või ka suuremates erakollektsioonides.

Sissejuhatavates peatükkides tsiteeritakse üsna palju originaaldokumente, samas on loobutud allikaviidetest. Võib arvata, et põhjus peitub ilmselt vajaduses suurteose mahtu kindlates piirides hoida.

Elulood ehk raamatu põhiosa on koostatud kolme autori poolt (iga eluloo koostaja on tähistatud initsiaalidega). Toimetaja on suutnud kõigi autorite eripärad üsna hästi ühtlustada. Võib aru saada, et töö eesmärk on olnud pigem andmestiku koondamine ja esitamine kui analüüs. Kuigi andmestik on autoritel läbi töötatud ja olulisem esile toodud, siis pakub kogutud andmehulk kindlasti veel alust huvitavateks üldistusteks ja

järeldusteks Vabadussõja ajaloo teemadel.

Üldosa peatükkidega tutvudes oleks soovitud saada ülevaatlikku teavet selle kohta, kui palju ja milliste välisriikide kodanikele riste annetati.⁸ Vastavat teavet küll algpeatükkides esitatakse, kuid mõni kokkuvõtlikum tabel loonuks selles küsimuses ehk selgema pildi. Autorid kasutavad autasu nimetusena nii teose pealkirjas kui ka raamatus läbivalt arhailist keelendit *Vabaduse Rist*. Termin kasutuse sellist põhjendust ei õnnestunud raamatust leida. Tõenäoliselt kasutatakse siin algses põhikirjas kasutatud ordeni nimekuju. Samas leiame, et juba 1930. aastatel kasutati terminina kirjasõnas ja dokumentides nimevormi Vabadusrist (vt. nt. 1935. aastal ilmunud esimese kavaleride elulugusid koondava raamatu pealkirja ja dokumenti lk. 59). Kui sama analoogiat kasutada, siis peaks ehk näiteks kirjutama ka tänase nimekuju *Kaitseliit* asemel ajalookirjanduses *Kaitse Liit*. Selline terminikasutus eeldanuks mingit selgitust või põhjendust, sest on ju kirjakeel ja selle reeglistik ajas arenev väljendusvorm.

Arvestades teose mahtu, tuleb tunnustust avaldada teose keele- ja sisutoimetajatele, kes on taganud hea toimetuskvaliteediga teksti. Vaatamata siin esile toodud tähelepanekutele on teose näol vaieldamatult tegemist nii vormilt kui ka sisult raskekaalulise teosega, mis kujutab endast väärikat monumenti eesti rahva vabadusvõitlusele ja autorite-toimetajate pingutused selle koostamisel väärivad täit tunnustust.

Andres Seene

Andres Seene

(1973), PhD, teadur, Eesti Maanteemuseum, Varbuse, Kanepi vald, 63122 Põlva maakond

⁸ H. Walter on vastava andmestiku tabelina esitanud oma eelviidatud monograafias lk. 37.